

SPROGET OG VIRKELIGHEDEN

Arne Thing Mortensen

På basis af den strukturalistiske sprogteoris skelnen mellem »sprog« og »tale« argumenteres der for, at de sprogfilosofiske spørgsmål om forholdet mellem sprog og virkelighed kan besvares uden at antage et afbildnings- eller et tilordningsforhold mellem ord og ting/egenskaber.

1.

Jeg mener ikke der er brug for en generel teori om sproget og virkeligheden. Een af de trivielle konstateringer en teori om »sproget og virkeligheden« straks måtte forholde sig til, er at »sproget« og »virkeligheden« såvel som de teoretiske betragtninger om forholdet mellem dem, selv er ord, dvs. selv er sproglige. Der er tilsyneladende lagt op til refleksivitetsproblemer og hermed til de logiske komplikationer, – cirkularitet, uendelig regres – der er velkendte bl.a. fra bevidsthedsfilosofien.¹⁾

Men jeg mener der er brug for retningslinier til at tale om nogle problemer der opstår i forbindelse med den videnskabelige forståelse af sproglige og logiske forhold.

Dette er i tråd med den lingvistiske drejning i dette århundredes filosofi. Den har bragt den afgørende indsigt, som jo kan føres tilbage til den formelle logiks udvikling i århundredets begyndelse, at erkendelsesteoretiske problemer – dvs. problemer om den videnskabelige erkendelses karakter – kan formuleres som problemer om hvordan vi kan tale klart. Teoriudvikling i videnskaberne er udvikling af adækvate sprog.

Dette gælder også sprogvidskaben. Problemet er at lære at tale klart om de problemer den lingvistiske sprog anvendelse giver anledning til. Den begrænsning refleksivitetsargumenterne sætter er, så vidt jeg kan se, at den sprogvidenskabelige teori skal være i overensstemmelse med sine egne forudsætninger. Den kan ikke – som f.eks. den logiske positivismens verifikationsprincip er blevet kritiseret for – selv unddrage sig de bestemmelser for videnskabelig sprogbrug som i øvrigt hævdes generelt. Hvad dette angår ser jeg ingen problemer i det følgende.

2.

Den dominerende tendens i dette århundredes sprogvidenskab har været forsøgene på at beskrive sprog som strukturer, – at finde formelle systemer der tillader beregning af de korrekte og kun de korrekte tekster indenfor en given begrænsning (f.eks. korrekte rigsdanske sætninger). Fælles for de strukturelle sprogteorier er, at de sproglige tegn karakteriseres ved deres indbyrdes relationer, og at en »extern« karakteristisk af elementerne (f.eks. af hvordan de opleves af sprogbrugerne, af deres udviklingshistorie, m.m.) betragtes som en opgave der først kan løses efter at strukturen er kendt. Det er systemet der definerer de relationer der således kommer til at bestemme karakteristikkene af elementerne.

Strukturalismen som program er formuleret i opposition til teorier der forklarer sprog ved ikke-sproglige forhold (psykologiske, sociologiske, m.m.), og som følgelig må forudsætte at disse er videnskabeligt velbeskrevne i forvejen. Hvad det erkendelsesteoretiske grundlag angår kan dette bestrides. Fra strukturalistisk side kan der argumenteres for at det er sprogvidenskaben der først tilvejebringer den afklaring som de andre videnskaber erkendelsesteoretisk set behøver.

Strukturalismen er ikke en påstand om at ikke-sproglige forhold er irrelevante for sprogforskningen. Men det er en påstand om at den strukturelle sprogbeskrivelse må være det udgangspunkt, hvorfra andre forhold kan inddrages.

3.

Der er flere strukturelle sprogteorier og jeg foretager et valg ved at tage udgangspunkt i en bestemt af disse, eller rettere i den bestemte gruppe af disse, hvis tegnbegreb svarer til F. de Saussures. Saussure beskrev det sproglige tegn som en enhed af udtryk og indhold. Andre teorier har søgt at gennemføre en større adskillelse mellem udtryks- og indholdsbeskrivelserne. Saussures opfattelse er umiddelbart i overensstemmelse med den centrale rolle kommutation mellem udtryk og indhold har ved identifikation af de enkelte tegn, og jeg mener at bl.a. dette er et argument for at fastholde det traditionelle semiologiske tegnbegreb.

I konsekvens heraf er både udtryksanalysen og indholdsanalysen strukturelle. Begreber, mening, betydning antages at kunne karakteriseres teoretisk udtømmende gennem deres indbyrdes relationer, ligesom udtrykkene kan det.

4.

Oppositionen til teorier, der søger at forklare sproglige forhold ved ikke-sproglige, er i Saussure-traditionen formuleret som et princip om »tegnets arbitraritet«. Dette princip gælder såvel for udtryks- som indholdsstørrelserne. Dvs. at bl.a. semantiske strukturer i et sprog principielt er arbitrære i forhold til diverse beskrivelser af ikke-sproglige forhold.

Dermed være ikke sagt at alle tegnstrukturer kan være »lige gode« eller at ingen kan kaldes »mere naturlige« end andre. Opdelingen af sensoriske kontinua varierer fra sprog til sprog hvilket illustrerer arbitrariteten (jfr. f.eks. Hjelmslevs sammenligning mellem danske og kymriske farvebetegnelser), men man kunne let opdele farvespektret på en måde som der vil være gode grunde til at kalde »unaturlig«, dvs. så godt som sikkert ikke-forekommende i noget naturligt menneskesprog. Lige så vel kan man pege på kategoriseringer der er så godt som universelt forekommende, og give gode grunde til at det forholder sig således.

Princippet om tegnets arbitraritet fastslår at sådanne iagttagelser ikke må træde i stedet for den »immanente« strukturbeskrivelse af tegnene, og at de ikke må tages for givne på forhånd i en grad så endog overvejelser af mulige alternative kategoriseringer glemmes.

5.

Nært forbundet med princippet om tegnets arbitraritet er princippet om dagligsprogenes universalisme, et træk som Louis Hjelmslev gør til definerende for dagligsprog: at det er sprog der kan »manifestere enhver mening«. Det vil i praksis sige sprog hvortil alle tekster kan oversættes. Forudsætningen herfor er at dagligsprog er »produktive«. Aktuelt foreliggende ordforråd er ofte mangelfulde i forhold til oversættelsesopgaver, men hvis oversætteren har tid og vilje dertil kan ordforrådene udvides og nuanceres indtil opgaven er løst.

6.

Jeg har for en snes år siden peget på et fejlargument, som bliver synligt på baggrund af disse strukturalistiske principper for videnskabelig sprogbeskrivelse, og som har konsekvenser for en række filosofiske og psykologiske problemstillinger.²⁾

Der er tradition for at sige, at det vi beskriver, når vi beskriver et objekt, er objektets »kvaliteter«. Kvaliteter tænkes som noget der er i objektet forudsat beskrivelsen er sand, – en slags objekter i objekterne. Som sådan forleder de til en række skinforklaringer, paradokser og falske problemstillinger, som har vanskeliggjort bl.a. en korrekt forståelse af perception.

Perception er blevet forstået som en slags indre reproduktion af kvaliteter, der egentlig er i de ydre objekter og overføres fra disse gennem transformationsprocesser. Vanskelighederne med disse »sanskvaliteters« ontologiske status, såvel som med overhovedet at forstå hvad perception er ud fra denne tankegang, har været kendt og diskuteret i hele den nyere filosofis historie. De løsningsforslag der har været har imidlertid med få undtagelser blot flyttet rundt på paradokserne, ikke fjernet dem.

En radikal ændring af problemstillingen forudsætter at de hypotaseringer af de sproglige kategorier, som »sanskvaliteterne« repræsenterer, ophæves. Først dermed kommer man ud over det univers af pseudo-entiteter og -processer, som skaber vanskelighederne.

Jeg har kaldt denne projektion og hypostasering af betydningskategorier for »den ontologiske fejl«. At forstå rækkevidden af denne fejl er, mener jeg, den første betingelse for at forstå karakteren af de spørgsmål der kan kaldes spørgsmål om forholdet mellem sproget og virkeligheden.

7.

Hos Saussure og andre strukturalistiske lingvister fra århundredets 1. halvdel (bl.a. Louis Hjelmslev) var den store opgave at definere en plads for og en karakteristik af det sproglige system (*la langue*) i forhold til talen (*la parole*). Hjelmslev talte metaforisk om systemet som liggende »bagved« taleforløbene eller teksterne. Systemet er det, i kraft af hvilket talen overhovedet er sproglig og ikke blot naturlyde på linie med knirk og sus.

Hvad Hjelmslev og andre strukturelle lingvister undervurderede var nødvendigheden af at gøre specifikt rede for de talehandlinger der forudsættes i den enkelte analyse. Der fandtes både fra lingvistisk og psykologisk side studier af talen og dens funktioner, men de hørte til andre faglige retninger og blev betragtet som mindre vigtige for etableringen af den systematiske sprogbeskrivelse.

I forhold til det primære mål, systembeskrivelsen, forekommer beskrivelser af talen vanskelige at begrænse. Selv et relativt simpelt forløb som f.eks. en opringning med beskeden »Maden er færdig kl. 7« kan karakteriseres på mange måder:

- som en simpel oplysning
- som en opfordring
- som en bebrejdelse
- som opfyldelsen af en aftale
- som en anmodning om at ændre en aftale
- som en kærlighedserklæring
- som en markering af et ægteskabeligt forhold
- som led i en givenhedskæde der er under optrævelse m.m..

Ikke uden grund har lingvister ment, at en videnskabelig sprogbeskrivelse ikke kan medinddrage den mangfoldighed af psykologiske, sociale, kulturelle eller historiske forhold, der aktualiseres selv i så simple talesekvenser.

Ikke desto mindre forekommer det indlysende at strukturbeskrivelserne forudsætter kendskab til talen. Bl.a. skal de analyserede tekster vurderes af sprogbrugerne, dvs. indsættes i bestemte anvendelses-sammenhænge for at det kan afgøres om de er korrekte eller ukorrekte, meningsfulde eller meningsløse.

Lingvister har da også gennem den sidste snes år genoptaget studierne af sprogbrug. Discipliner som pragmatik, kognitiv semantik, diskursanalyse, talehandlingsteori, m.m. er blevet anerkendt som nødvendige sider af sprogbeskrivelsen og som forudsætning også for strukturelle beskrivelser.

8.

Ikke alle former for tale står på lige fod. Forudsætningen for at man kan give en ordre, ønske eller bede om noget, spørge om noget, etc., er at man kan beskrive hvad der skal gøres, hvad man ønsker, etc. Der er god grund til at antage, at dette at give simple beskrivelser (af objekter, begivenheder, handlinger, etc.) er en form for sprogbrug som er indeholdt i og forudsat af de fleste andre, herunder forudsat i den samtale som lingvisten må føre med sine informanter.

I en simpel beskrivelse må der udføres 3 ting:

- det emne der beskrives (objektet, begivenheden) må identificeres (identifikation)
- der må siges noget om emnet (prædikation)
- beskrivelsen må hævdes at være sand (assertion)

Den simple beskrivelse må med andre ord have 3 led

A (I P)

A = assertionsleddet, I = identifikationsleddet og P = prædikationsleddet. Leddene kan udbygges med yderligere tilføjelser og modifikationer såsom en modifikation af assertionsleddet så det markeres med hvilken sikkerhed beskrivelsen hævdes eller med hvilken slags evidens.

9.

Simple beskrivelser hævdes og evalueres i forhold til en sand/falsk skala. Proceduren heri er relativt enkel omend ikke altid let at gennemføre.

Ifølge strukturalismeantagelsen er prædikatets mening bestemt i forhold til andre sprogstørrelser. At hævde om et emne at det er P er med andre ord at hævde at det ikke er Q (prædikater som er uforenelige med P) og at det også er R (prædikater som er indeholdt i P). Evalueringen af beskrivelsens sandhedsværdi foregår som en konfrontation af P med et udvalg af andre

udsagn der således er uforenelige med, følger af eller står i andre logiske relationer til P. Evalueringen bygger på den grundnorm, at en person der har hævdet P dermed har forpligtet sig på dens sproglige/logiske implikationer, og evalueringen kan i princippet altid tænkes som en diskussion hvor andre samtalepartnere foreholder personen disse i et forsøg på at bestride beskrivelsen. Jeg vil kalde en sådan diskussion for en verifikation.

Det empiriske grundlag for systematiske sprogbeskrivelser er således ikke blot løsrevne tekster som er indlemmet i et tekstkorpus efter at være udtalt af anerkendt kompetente sprogbrugere. Det er tekster forstået i brug, herunder tekster således som de optræder i verifikationsdiskussionerne.

10.

Verifikationen sammenholder en beskrivelse af et emne

- med andre beskrivelser af samme emne
- med beskrivelsens implikationer.

Både i forsvaret og kritikken af en beskrivelse kan der foretages nuanceringer, inddrages synsvinkler, omstændigheder og antagelser, der fører ud over hvad taleren var sig bevidst i udgangspunktet. Dette udelukker en bestemt logisk grænse for diskussionen. Såvel tvivl som forsvar kan altid tænkes fortsat. Dette er en følge af det ovennævnte princip om dagligsprogenes universalitet. Det er samtidig hovedargument for den filosofiske skepticisme.

Der er imidlertid andre grænser for diskussionen; skepticismen er ikke en holdbar position:

En diskussion må stoppes før beskrivelsens mening går i opløsning i de nuanceringer, synsvinkler, eller antagelser der introduceres som del af kritikken og forsvaret. Udsagn der i begyndelsen forekommer at være ganske simple viser sig hurtigt at rumme problemer som afslører eller skaber en tiltagende ubestemthed. Det er en betingelse for kommunikation at verifikationsdiskussionen standses før denne opløsning har umuliggjort enhver evaluering.

I praksis må diskussionen yderligere begrænses til hvad der er relevant i situationen. Kravet om relevans sætter normalt grænser for diskussionen langt før meningsopløsningen bliver aktuel.

Verifikationsdiskussioner af simple beskrivelser stopper normalt i udførelsen af et sæt handlinger, som de diskuterende parter forudsættes at have samme forståelse af, og som er sådan at hvis de udfører dem i fællesskab vil diskussionen om bestemte beskrivelser kunne afsluttes.

Jeg har kaldt sådanne handlinger for »stop-handlinger«. Simple observationer af en genstand (at gå hen til den og se, mærke, ..., på den) er sådanne stophandling, der normalt er tilstrækkelige til at afslutte diskussioner om beskrivelser af genstandens udseende, konsistens, mv.

11.

Verifikationsdiskussioner af simple beskrivelser indeholder altid en diskussion af den beskrevne genstand sammen med en diskussion af de benyttede sproglige kategorier. Der vil typisk forekomme en række udsagn af formen

»Hvis du siger P, så må du også sige Q«

»Du kan ikke både hævde P og benægte Q«

dvs. udsagn der ikke blot handler om den beskrevne genstand men handler om diskussionsparternes udsagn. Baggrunden for det træk jeg har kaldt dagligsprogenes universalitet er, at ethvert dagligsprog så at sige konstant er under revision i form af en stadig tale om sproget selv. Der foregår blandt andet en konstant oplæring af nye sprogbrugere.

Ser man på de udsagn der forekommer i sådanne dele af diskussionen – undertiden betegnet som »meta-udsagnene« – vil der og må der nødvendigvis forekomme 2 slags:

- udsagn om hvad deltagerne siger (har sagt, vil sige) og hvorfor
- udsagn om nødvendighed og mulighed.

Lidt forenklet kan man sige, at den sidste slags udsagn handler om det sproglige system (la langue), den første om talen (la parole) eller om hvad sprogbrugere gør med ordene (talehandlingerne, sprogspillene, m.v.).

I den dagligsproglige diskussion om sproget væves de 2 slags udsagn ind i hinanden. Det er strukturalismens fortjeneste at have præciseret forskellen mellem sproget som system og som tale, og derigennem at have påpeget nødvendigheden af i teoretiske sammenhænge at fastholde forskellen og sammenhængen mellem de to slags udsagn.

12.

Det er også heri jeg ser en mulighed for at belyse det problemkompleks der hentydes til med titlen »Sproget og Virkeligheden«. Med princippet om tegnets arbitraritet og forståelsen af det jeg kaldte »den ontologiske fejl« er det klart hvorfor korrespondens- eller afbildningsteorier er fejlagtige.

Nøglen til at forstå forholdet ligger i forståelsen af sproget som system og som tale. I talen opretholdes og justeres systemet til stadighed. Blandt andet i brugen af »stophandlinger« sættes der til stadighed praktiske fixpunkter, – situationer hvor tvivlen om bestemte beskrivelser korrekthed stoppes og kommunikationen dermed kan gå videre.

Samtidig kan det fastholdes, at vore ords mening fuldt ud kan bestemmes og uden begrænsning kan præciseres eller nuanceres igennem deres forhold til hinanden: strukturelt.

NOTER:

- 1) K. GRUE SØRENSEN: *Studier over Refleksivitet*, Kbh. J.H.Schultz 1950.
J. PASSMORE: *Philosophical Reasoning*, London Duckworth 1970.
- 2) ARNE THING MORTENSEN: *Perception og Sprog*. Et filosofisk Essay, Kbh. Akademisk Forlag 1972.

REFERENCER:

Jeg har forudsat et kendskab til nogle klassiske diskussioner og positioner indenfor lingvistik og sprogfilosofi. Der kan henvises til to artikler i MÅLTHE JACOBSEN (udg.): »*Sprog og Virkelighed*«, Kbh. Gyldendal 1973:

K. RINGGAARD: Sprogforskeres Opfattelse af forholdet mellem Sprog og Virkelighed.

JØRGEN K. BUKDAHL: Sprog og Erkendelse. En Historisk Indledning.